

Ureczky Eszter

„piros almák a lótrágyában”

Idősödő női test, betegség és eutélia Polcz Alaine
öregségkönyveiben (*Ideje az öregségnek, Nem trappolok tovább, Partitúra, Az utolsó mérföld*)¹

Polcz Alaine kiterjedt életműve a tanatológia tudományos diskurzusának és az önsegítő irodalom populáris merítésének egyaránt megkérdőjelezhetetlen része, szépirodalmi státusza azonban, mely potenciálisan a két fenti diskurzus között foglalhatna helyet, máig vitatott. E sajátosan kettős recepciótörténeti pozíciót jelzi az is, hogy meglehetősen kevés elemző igényű írás született eddig Polcz irodalom- és kultúratudományos jelentőségéről.² Amennyiben „az életírás műfajai (önéletrajz, életrajz, memoár, napló) talán épp azért különösen hozzáférhetőek a marginalizált egyének számára, mert az irodalmiság peremén helyezkednek el,³ Polcz billegő kanonikus pozíciója abból a hasadékból látszik levezethetőnek, mely önéletrajzi szövegeinek szükségszerűen énfókuszú jellege és az írófeleség másodlagos megszólalása, azaz a tükör és a hang között húzódik. Számos releváns kérdést felvető irodalomtörténeti helyzete ellenére azonban jelen olvasat célja nem az, hogy Polcz Alaine válogatott öregségkönyveinek szépirodalmi időtállósága mellett vagy ellen érveljen.⁴ Inkább

- 1 Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-04 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapról finanszírozott szakmai támogatásával készült.
- 2 Ld. pl. KISS Noémi, *Görbe tükör – csábító önéletrajz. Kortárs „női” elbeszélők: Szabó Magda, Polcz Alaine, Lángh Júlia és Hillary Clinton*, Irodalomtörténet, 2004/4, 522–539; Tüskés Tibor, A., *mint Alaine = Alaine – Írások Polcz Alaine-ről*, szerk. BARANYAI László, Pécs, Jelenkor, 2007, 53–58; SZEGVÖLGYI-PÓCSIK Anett, *Élet- és halál-felfogás szubjektumformáló hatása – Polcz Alaine öregségkönyvei* (Polcz Alaine: *Ideje az öregségnek és Nem trappolok tovább*), Sárospataki Füzetek 2020/1, 267–286.
- 3 G. Thomas COUSER, *Recovering Bodies. Illness, Disability, and Life Writing*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1997, 4. Couser rámutat arra is, hogy míg az önéletrajzi jellegű betegségleírásokat gyakran nevezik első személyű beszámolóknak, a memoárokat pedig harmadik személyűeknek, ez a megkülönböztetés félrevezető, hisz memoárt is lehet első személyben írni. Arthur Frank ugyanakkor második személyű elbeszélésnek nevezi a gondviselők elbeszéléseit (*Uo.*, 16.). Utóbbi fogalom alkalmazható volna Polcz azon szövegeire, ahol férje betegségét és halálát tárgyalja.
- 4 Egyrészt maguk a szövegek nem tűnnek alkalmasnak egy döntően prózapoétikai olvasatra, másrészt néhol szinte kihívó daccal ellen is állnak annak, mint például, amikor Polcz ironikusan fölveti, érdekelné, „hogymi az

arra vállalkozom, hogy a fent említett, változó identitáskonstrukciói által megképzett értelmezési résben, a kritikai gerontológia (*age studies*), a fogyatékoságtudomány (*disability studies*) és a társadalmi nemek tudományának (*gender studies*) metszetében vizsgáljam az *Ideje az öregségnek*, a *Nem trappolok tovább*, a *Partitúra* és *Az utolsó mérőföld* autobiografikus keretbe foglalt testábrázolását, különös tekintettel a nőiség, az időskor, a testi fogyatékos, a betegség és a halálra készülési együttes tapasztalatára. Meglátásom szerint ugyanis Polcz öregségkönyveinek egyik legeredetibb és legelőremutatóbb vonása az, hogy bennük a pszichológus, az özvegyasszony és a páciens perspektívái írónak folyamatosan egymásra, s az énelbeszélő hol lélektani, hol antropológiai, hol pedig etikai szempontból közelíti meg saját hanyatló testének változásait. Meglátásai egyszerre modellértékűen korszerűek és meghökkentően tradicionálisak, s megmutatkoznak bennünk Polcz bizonyos vakfoltjai is, melyek végigkísérik a teljes életművet (például a hiányzó anyaságtapasztalat vagy a bántalmazóihoz való erkölcsi viszonyulás kapcsán).

Hogyan ábrázolják tehát Polcz önéletrajzi műfajú, alapvetően a szóbeli elbeszélés és/vagy dialógus logikájára épülő szövegei a halálra készülési életkor és társadalmi nem általi meghatározottságát? Az önmagát legtöbbször tanatológusként és írófeleségként definiáló elbeszélő énnel milyen identitásképző törekvései azonosíthatóak, mikor saját élettörténete kapcsán olyan zsigeri élményekről számol be, mint a háborús trauma, a nemi erőszak, a meddség, a megcsalás, a betegség, az ápolás és a haldoklás? Olvasatom szintén nem törekszik a tárgyalt szövegeknek az önéletrajz szerteágazó elméletében való kimerítő interpretálására, ugyanakkor Polcz utolsó kötetei kapcsán hasznosnak tartom G. Thomas Couser fogalmát, aki autopatográfiának, illetve autopatografikus elbeszélésnek nevezi a betegség és a testi fogyatékos első személyű beszámolóit. Couser szerint ez a műfaj szinte a semmiből bukkant fel a II. világháború után, majd főleg a '60-as évek polgárjogi mozgalmainak és liberális törekvéseinek idején vált népszerűvé, és alapvetően eltér az önéletrajz hagyományosnak nevezhető formáitól: „[a] tradicionális értelemben vett életrajzírók általában az életút, azaz elsőszámú tárgyak megszakításaként értelmezik a betegséget – kivéve az életet veszélyeztető vagy az élet végét jelentő kórokat, melyeknek hagyományosan is kiemelt figyelmet szentelnek.”⁵ Polcz Alaine öregségkönyvei már csak a szerző tudományos identitása miatt sem a teleologikusként felfogott biografikus narratíva kisiklásaként, hanem egyik legfőbb életfeladatoként értelmezik a betegséget, a testi kín és a halálra készülési megélését és elbeszélését. Ahogy a *Nem trappolok tovább*-ban mondja: „[t]ulajdonképpen egy jó búcsú, egy jó haldoklás kárpótolhatott a rossz életért.”⁶ E szövegek azonban egy alapvető ellentmondást is tükröznek Polcz e vállalt és artikulált küldetésére kapcsán: bár pszichológusként meg volt győződve az általa kristály-énnel nevezett énrész létezéséről, mely a személyiség azon magja, amit semmilyen betegség vagy fájdalom nem kezdhet ki, magánemberként végső soron szembesülnie kellett a szenvedés sebezhetőségének fölöttes hatalmával és elbeszélhetetlenségével. Ily módon utolsó kötetei szakmai és személyes életútjának legmélyebb ötvözetét jelentik, melyekben minden korábbi munkájánál

önantologizálás, meg az intertextuális szöveg. Jó lenne, ha valaki egy fél óra alatt mindezt majd külön is megmagyarázná nekem” (SINGER Magdolna, *Partitúra – Utolsó beszélgetés Polcz Alaine-nel*, Bp., Jaffa, 2007, 63.), miközben pl. a *Nem trappolok tovább* címe a kötet mottója által is azonosított Mészöly-intertextus.

5 COUSER, i. m., 5.

6 POLCZ Alaine, *Nem trappolok tovább. Naplójegyzetek 2006–2007*, Pécs, Jelenkor, 2008, 15.

erőteljesebb egységben jelenik meg a halál megértésnek, s ezáltal uralásának vágya, valamint az annak való végső kiszolgáltatottság.

Gondolatmenetem fő célkitűzése az, hogy Polcz kései köteteinek eddig leginkább a halál tematikája felől vizsgált jelentéseit párbeszédbe állítsa a kritikai gerontológia és a genderkutatás kultúratudományos kontextusával, egyrészt mert „[a] vallás- és a filozófiatörténet is szemlélteti, hogy míg a halálról való gondolkodás bőséges irodalommal rendelkezik, az öregségről relatíve kevés forrás hozzáférhető – különösen a nyugati kultúra esetében;”⁷ másrészt az idős nők megtestesülésének kulturális alulreprezentáltsága miatt. A címül választott passzus e törekvéssel összhangban felmutatja Polcz öregséghez, nőiséghez és elmúláshoz való viszonyulásának fő jellemzőit: a testi bomlás érzékletes és kendőzetlen fókuszát, valamint a groteszk humor, a karnevalisztikus nevetés önironikus védekezési mechanizmusként való alkalmazását, melyek mögött ott rejlik a biblikus alma-motívum profán olvasata is: „[a]ztán leültem a piros almák közé egy másik fa alá, és akkor látom, hogy mellettem egy nagy rakás lótrágya, s abba beleesve az almák. Rothadnak a piros almák a lótrágyában. Kacagtam. Az élet és a halál – az öregedés. Születésem napja volt, október hetedike.”⁸ E szempontokat körüljárandó, a tanulmány első részében a nemi szerepek és az öregedés tágabb, társadalmi értelemben vett kapcsolatát állítom középpontba Polcz tudományos eredményekre és hétköznapi megfigyelésekre vonatkozó megjegyzéseinek vizsgálatával; ezután az elbeszélő én saját változó nőiségéhez, női testéhez való viszonyát igyekszem értelmezni a rendszeresen felbukkanó tükörjelenetek szoros olvasatával; végül pedig saját haldoklástapasztalatát olvasom a valamennyi könyvében fellelhető fekete humor példáin keresztül, mely végső soron elvezetni látszik az énelbeszélőt az úgynevezett totális fájdalomról való beszéd lehetetlenségéhez is.

A szépség és a szenvedés nemei

Ahogy az autopatográfia műfaji kontextusa mutatja, önmagában a betegség tematizálása is sokáig hiányzó területnek számított a nyugati irodalom- és kultúrtörténetben: „a filozófia az antikvitás óta hallgat a betegségről;”⁹ Polcz esetében azonban nemcsak központi szerepet kap ez a kérdés, hanem sajátosan keveredik e téma pszichológiai/orvosi és spirituális/vallási vetületeivel, melyeket gyakran köt női identitásához is. Saját öregedő női testének és haldoklásának tárgyalása előtt azonban szükségesnek tűnik kitérni Polcz öregségkönyveinek néhány általános megjegyzésére a társadalmi nemi szerepek különbségei kapcsán, mert e meglátásai egyfajta kontextust teremthetnek a betegségtapasztalat és a halálrítusok későbbi értelmezéséhez. Ahogy a következő alfejezet majd kitér rá, míg az öregedő női testről, azaz saját, az elbeszélő jelenében belakott hanyatló testéről korát meghaladó, inkluzív módon ír, a társadalmi nemi szerepek és a betegség/halál összefüggésében rendszerint nem kérdőjelezi meg, sőt, inkább példaként mutatja fel a tradicionális, patriarchális felfogásokat.

7 Jan BAARS, Chris PHILLIPSON, *Introduction = Ageing, Meaning and Social Structure. Connecting Critical and Humanistic Gerontology*, eds. Jan BAARS et al., Bristol, Policy Press, 2013, 55–80, 3.

8 POLCZ Alaine, *Ideje az öregségnek. Naplójegyzetek 2002–2006*, Pécs, Jelenkor, 2014, 26.

9 KIRÁLY V. István, *A betegség – Az élő létlehetősége. Prolegoména az emberi betegség filozófiájához*, Pozsony, Kalligram, 2011, 18.

A női test, valamint a női szépség és szexualitás életkoronként változó kérdése több helyütt is szerepel, rendszerint elszórt anekdotikus utalások, emléketörések formájában. Polcznak saját nőiségéhez való viszonya köztudottan elválaszthatatlan háborús traumájától,¹⁰ erről azonban nem ír hosszabban kései köteteiben. Ugyanakkor számos hétköznapi példa rajzolja ki élethosszig tartó bizonytalanságát saját nőisége, szexualitása, illetve önmaga nőként való reprezentálása kapcsán: „[I]ehet, hogy az én ruháimnak is van szaguk, és az illatszereim is érződnek. Régebb [sic!] olvastam róla, hogy a személyiséghez valót kell megtalálni. Én egész életemben olyan parfümöt használtam, amelyet ajándékba kaptam.”¹¹ Ez a megjegyzés azért is meghökkentő, mert ezek szerint több szakácskönyv szerzőjeként sem volt Polcz számára saját ízléséből adódó, identitásképző, érzéki jegy az illat, és nem is tartja ezt továbbgondolandó kérdésnek. Utal viszont a női testszorongásra mint problémára szűkebb környezetéből vett példákkal, rámutatva, hogy még a legintellektuálisabb, legsikeresebb nőket is nyomasztják a társadalmi elvárások: „Nemes Nagy Ágnesnek is az volt a fixa ideája, hogy nagy a fenéke.”¹²

Másutt összeköti a nemi szerepek, a vonzerő és az öregség jelenségeit, ám megtorpan a domináns genderértékrend kritikájában:

Napok óta gondolkodom, hogy azt várják a nőktől, hogy szépek legyenek. De ezt már úgy megszoktuk, hogy aki nem szép, az nem is számít jóformán, vagy sajnáljuk. Erről már beszéltem, hogy egyszer csak nagyon üressé válnak a szép nők, egyik olyan lesz, mint a másik, mert a divat egy bizonyos szabványt hoz be, kezd érdektelenné válni. Könyvhét van, nézem a férfiarcokat a tévében, a nagy gondolkodókat, és arra gondolok, hogy miért nem lehet a nőknek is szépen öregedni. Az, hogy kiül az arcára a kedvessége, a szeretete, a figyelme, az elképzelt és jó, de valahogy nem megy. Elfogadtam, persze mindegy, hogy én elfogadom-e vagy nem, de mégis belenyugodtam, hogy úgy színes a világ, ha a nők a szépségükkel, a testükkel vannak benne, a férfiak pedig, már aki, a szavazataikkal válogatnak, a maguk reakciói szerint.¹³

Itt egyrészt elismeri a női szépség társadalom diktálta nyomását és elsődleges identitásképző hatalmát, továbbá hogy igazságtalan az idős nők arcára kiíródó élettapasztalat el nem ismertsége. E tekintetben párhuzam vonható Susan Sontag véleményével, aki szerint „az öregedés egy férfi esetében kevésbé mélységesen megsebző tapasztalat [...] A férfiaknak »szabad« öregedniük, büntetés nélkül és számos olyan módon, melyek a nők esetében nem érvényesek.”¹⁴ Ám Polcz azonnal el is távolítja magát e kritikus gondolattól, és azonosul a patriarchális status quóval: a

10 Ha mégis felbukkan, jellemzően röviden, megbocsátó jelleggel: „Mondhattam volna arra a fiatal fiúra, hogy ő volt az, aki megerőszkolt, és azonnal kivégezték volna, mert tilos volt az erőszakolás. S ahogy a szemébe néztem, megláttam benne a halálfélelmet, és akkor továbbléptem, és mondtam, hogy nem, nem ismerem.” POLCZ, *Nem trappolok tovább*, i. m., 89. E kérdésről ld. SÉLLEI Nóra, *A női test mint áldozat = Az áldozat reprezentációi*, szerk. BALOGH László Levente, VALASTYÁN Tamás, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 71–107.

11 POLCZ, *Ideje az öregségnek*, i. m., 156.

12 *Uo.*, 27.

13 POLCZ, *Nem trappolok tovább*, i. m., 126.

14 Sara ARBER, Kate DAVIDSON, Jay GINN, *Changing Approaches to Gender and Later Life = Gender and Ageing. Changing Roles and Relationships*, eds. Sara ARBER et al., [h. n.], Open University Press, 2003, 1–14, 5.

szép nők úgyis mind egyformák, és tulajdonképpen helyes, hogy a nők mindenekelőtt a testükkel vannak jelen a világban, míg a férfiaknál a választás joga. Saját testsémái kapcsán azonban inkább pragmatikus-lélektani értelemben fogja fel a változásokat: „hogyan mekkora résen férek át, hogy a villamosmegállónál lévő korlátok közötti nyíláson át tudom-e préselni magam vagy nem, régebb egy pillantás alatt fölmértem,”¹⁵ ugyanakkor elismeri, hogy a nőiségnek élethosszig tartóan meghatározó eleme a megjelenés:

Milyen jó volna, ha az embernek a haja dúsabb lenne, és odalenn ritkulna, semmint hogy szakálla meg bajusza nő. Fontos ez? Fontos, ha megéli az ember. Sokszor jut eszembe, hogy édesanyám a halála évében, mikor mostam a haját, és csipesszel szedtem a szőröket az állán, milyen örömmel tűrte. Nemcsak az, hogy vele foglalkoztam, hogy a testén dolgoztam, hogy együtt voltam vele, hanem, azt hiszem, hogy a nőknek utolsó pillanatig számít, hogy néznek ki.¹⁶

Minél idősebb, azaz idegenebb számára a teste, annál inkább előtérbe kerül az önirónia és a fekete humor, valamint zárójelbe bújtatva saját fiatalkori szépséghez kötődő bizonytalansága, s e fölötti megbánása is: „Meg bütyök, kalapácsujj, csontdaganat, sarkantyú, lúdtalp, harántsüllyedés, és az embernek a szép lábából (ha valaha tényleg szép volt, csak akkor nem tudtam) lesz egy formátlan, nagyobb valami, ami a tetejébe még fáj is.”¹⁷ Groteszkként érzékelt testének fragmentált tapasztalatát szemlélteti az enumeráció alakzata, amely az én számára egyre kevésbé felismert, mégis fájoan a saját test jelenvalóságának eszköze itt.

Az öregedő test leírása kapcsán a legeredetibbek azokat a szövegrészek, ahol az idős nők szexualitását adresszálja, mely máig elhallgatott témának számít a közbeszédben. Szóba kerül a klimax, ám ezt a tabunak számító szót nem is írja le, helyette argó kifejezést használ: „van, akinek soha nem múlik el a »banyaláza«.”¹⁸ Az is beszédes hiány, hogy míg betegségeiről részletesen ír, saját változó koráról semmilyen utalás nem található itt tárgyalt kötetekben. Szintén szóba hozza az idős nők gyakran ambivalens, szorongást és homályos szégyénérzetet keltő kapcsolatát saját nemiségükkel akkor is, amikor több barátnője történetét elmeséli, akik megszállottan a fehérneműjüket keresték, rémálmaik voltak róla, vagy erőteljesen foglalkoztatta őket e ruhadarab szerepe a majdani halotti rítusban. „Mi van ezzel a bugyival?”¹⁹ – jut el a kulcskérdésnek számító dilemmáig, de itt ismét megáll a gondolatmenet, és visszatér a betegséghez. Talán a legmesszebb akkor jut e kérdés megválaszolásához, mikor egy irodalmi példa közvető közegében, azaz ismét csak magától eltávolítva reflektál rá:

Eszembe jut Márquez könyve, *a Szerellem kolera idején*. Két öregember szerelme. De kinn a hajón a koleralobogó. Vagyis nem megközelíthető. Veszélyes. Vagy nekik kell a világot kizárni? A külvilág, a világ belépése veszélyes? Nem tudom. A társadalom (mármint ez a civilizált, demokratikus

15 POLCZ, *Ideje az öregségnek*, i. m., 31.

16 Uo., 39.

17 Uo., 58.

18 Uo., 77.

19 Uo., 114.

társadalom) mindent elfogadott, a szabad szerelemtől a homoszexualitásig. De az öregek szerelmét még csak szorgolgtatja. És az Isten szerelmével mit kezd? Tépi... Akarja? Keresi. Én is.²⁰

Polcz valószínűleg az elsők között hozza szóba idehaza az időskori szexualitás tabuját, de ahogy a nemi szerepek kapcsán, végül itt is másra, az istenhit vágyára, a spirituális dimenzióra futtatja ki a témát.

A társadalmi nem kérdése gyakran kapcsolódik Polcz szakmai reflexióihoz is, s e megjegyzéseiben alapvetően egy antropológiai értelemben vett, hagyományos nemiszerep-szerepfelfogás érvényesül. Számos helyen leírja például, hogy a halottmosdatás megkérdőjelezhetetlenül női feladat: „egy férfi tekintete, ami akkor is férfitekintet, amikor egy meztelen halott nőt lát.”²¹ Ez az imperatívusz a nyugati kultúra keresztény örökségében, morális ökonómiájában is gyökerezik, ahol a gondoskodás alapvetően szeretetből (*labour of love*), önként végzendő, gyakran láthatatlan és ingyenes női munka: „a gondoskodás hagyományosan erénynek számított, annak ellenére is, hogy korlátozott elismerésben részesült mint társadalmi cselekedet (különösen a nők esetében).”²² A hagyományos női nemi szerepnek tehát alapvető része a beteg családtagok ápolása (a nő mint „kin-keeper”²³), ezzel szemben azonban az önmagáról való gondoskodás kifejezetten nehezebbre esik: „Karbantartás az élet? Hát mi vagyok én? A testem ápolója, a testem gondozója?”²⁴, „[d]e hát ez pokoli, az ember nem csinál mást, mint ellátja magát.”²⁵ Úgy gondolja, elsősorú feladata gondozói munkájának megkönnyítése, akár saját haldoklása közben is:

Fölvetődött az is, mi volna, ha magam öltözködnék. Szép volna, csak ezzel az a baj, hogy az embernek már nincs ereje megfürdeni, mikor haldoklik. Férfi nem alkalmas a fürdetésre. De talán Judit lemos tetőtől talpig az ágyban, ahogy szokás falun, ecetes vízzel. Mindig nők teszik rendbe a holttestet, férfit esetleg férfi, de egy nőhöz férfi nem nyúlhatott soha. Mondja Gábor, hogy meg lehet rendelni helyben, és ha jönnek a szállítók, azok öltöztetnek és mosdatnak is, és azok mégiscsak férfiak.²⁶

Saját leendő halott női testénél is szemérmesebben takargatja azonban az anyaság kérdését, mely talán Polcz szövegeinek legfontosabb vakfoltja. Mészöly egy művét elővéve rácsodálkozik férje erről való intuitív tudására: „Elképedve olvasom. Hát valaha így volt? Mennyire átérzi azt, hogy nincs gyermekem, és ezzel küszködöm!”²⁷ majd Bitó László is rákérdez az anyaságra mint narratív hiányra, amire feltűnően kitérő választ ad:

20 Uo., 78.

21 POLCZ, *Nem trappolok tovább*, i. m., 23.

22 Ana DRAGOJLOVIC, Alex BROOM, *Bodies and Suffering. Emotions and Relations of Care*, London, New York, Routledge, 2018, 8.

23 ARBER, i. m., 2.

24 POLCZ, *Ideje az öregségnek*, i. m., 45.

25 POLCZ, *Nem trappolok tovább*, i. m., 83.

26 Uo., 22. Ezért is akar „fehér harisnyát, nem harisnyanadrágot, mert azt nagyon kényelmetlen feladni” Uo., 21.

27 POLCZ, *Ideje az öregségnek*, i. m., 38.

– Ne haragudj, hogy visszatérek olyasmire, amiről nem olvastam a könyveidben. Ha egy haldokló gyerek anyjával beszélgetél, nem okozott gondot, hogy nem beszélhetted veled úgy, mint anya az anyával? Nem volt a magatartásában olyasmi, hogy „könnyű neked”? – Egy: nem is tudták, hogy van-e gyerekem, vagy nincs. Kettő: amikor sugárkezelést kaptam, az onkológián találkoztam anyákkal meglepődtek, és azt kérdezték, hát a doktornőnek is rákja van?²⁸

A *Partitúr*ában aztán eljut az önmagának elbeszélte élethazugság leleplezéséhez, azaz, ha lehetett volna anya, biztosan nem lehetett volna tudós:

Azt szoktam mondani a munkatársaimnak, hogy egy gyermek három könyv, öt gyermek tizenöt könyv. Ha úgy alakul volna a sorsom, hogy szülök, és szoptatok, akkor nem szültem volna meg a könyveimet, amelyek így gyermekeim helyett lettek a gyermekeim. Most ezt mondom vigaszul magamnak.²⁹

Polcznak egyértelműen rálátása van tehát a nőiségét meghatározó valamennyi problémára (szépségének megéltése, anyaságihiány, az öngondoskodás nehézségei), sőt némely esetben saját elhárító mechanizmusaira is, ezekkel ugyanakkor változó mértékben képes szembenézni, ahogy tükörjelenetei is mutatják.

Az idősödő női test tükei

Az önéletírás leghagyományosabb műfajmetaforája, a tükör, számos helyen megjelenik a tárgyalt kötetekben, leggyakrabban a testi önreflexió, a női nárcizmus és a betegség progressziójának médiumaként, az öregedő női test egyszerre sajátként és idegenné vált entitásként való felismerésének felületeként.³⁰ Polcz önmagára irányuló tekintete egyrészt azért nagy jelentőségű, mert a kortárs nyugati kultúrában kevés (új) történet íródik az öregségről, ami egyfajta kezelendő betegségnek, intézményes ellátást igénylő demográfiai problémának számít az első világ társadalmában,³¹ miközben a hosszú, aktív, örömteli élet³² szlogenjei határozzák meg az időseknek szánt fogyasztási cikkek arculatát: „Ahogy a

28 POLCZ Alaine, BITÓ László, *Az utolsó mérföld – Beszélgetés életről, halálról – testről és lélekről*, Pécs, Jelenkor, 2007, 99.

29 SINGER, i. m., 35.

30 Érdemes kiemelni a *Reifungsroman* műfajának növekvő jelentőségét, mely a szubjektum idősödésének belső folyamataira fókuszál (Cathy MCGLYNN, Margaret O'NEILL, Michaela SCHRAGE-FRÜH, *Introduction = Ageing Women in Literature and Visual Culture. Reflections, Refractions, Reimaginings*, eds. Cathy MCGLYNN et al., [London], Palgrave Macmillan, 2017, 1–22, 7.).

31 E jelenség kapcsán releváns a gondoskodási válság kérdése a bioetikában, e probléma mainstreammé válását pedig olyan filmek is jelölik, mint a nemrégiben bemutatott *I Care a Lot (Fontos vagy nekem)*. Ld. még: URECZKY Eszter, *When Cura Encounters Xenos. Women, Care and the (Un)kindness of Strangers in Three Films by the Dardenne Brothers = Europe and European Cinema at Times of Change / Változó Európa, változó európai filmkultúra*, szerk. KALMÁR György, GYÖRI Zsolt, Debrecen, Debrecen University Press, 2021, 224–243; URECZKY Eszter, *A törődés traumája. Időskor, testi fogyatéék és a gondoskodás (társadalmi) nemei Michael Haneke Amour című filmjében*, Sic Itur Ad Astra, 72 (2020), 217–245.

32 Ezzel szemben „Sztravinszkij úgy írta le az öregséget, mit az élvezet egyre csökkenő átmérőjét” (Elaine SCARRY, *The Body in Pain. The Making and Unmaking of the World*, Oxford, Oxford University Press, 1985, 33.).

»sikeres idősödés« paradigmájának kritikusai rámutattak, az ilyesfajta ideológiák marginalizálják az alapvetően sikertelennek számító többséget, miközben egy »*ableist*« kisebbséget promótnak.³³

E diskurzuson belül pedig az *ageist* retorika mellett szexista tendenciák is jellemzőek: „[a] pre-modern európai társadalomban az idősebb férfiak hagyományosan rendelkeztek a »*patria potestas*« jogkörével, míg az idős nők ritkán élvezték életkoruk bármiféle előnyét.”³⁴ Az öreg férfitestet rendszerint rangját jelölő módon, teljesen felöltözve ábrázolták a nyugati művészettörténetben, míg az idős férfitest meztelensége ritkán ábrázolt jelenség, s ha mégis felbukkan, gyakran antik görög mintára egy bölcs öregember feje helyeződik egy fiatalos testre. Ezzel szemben egészen a modern korig a rongyokban járó vén banya/koldus periferikusan felbukkanó alaknak számított csupán, aki vénasszonycsúfoló versek és általános társadalmi megvetés célpontja. Napjainkban pedig „az öregedő női test egyszerre szélsőséges mértékben látható és láthatatlan: a tömegmédiá reprezentációi ugyanis hajlamosak irányításuk alá vonni az idősödő nők viselkedésével kapcsolatos elvárásokat, miközben ki is törlik őket a láthatóság horizontjáról a fiatalság fetiszizálása által.”³⁵ Ha mégis megjelenik az idős nő alakja a kortárs populáris kultúra felületein, e reprezentációk gyakran a fent említett, hosszú múltra visszatekintő negatív sztereotípiák újrahasznosításai csupán, melyek a férfiak öregedéssémáikhoz képest lényegesen torzítóbbak:

A Gonosz Vén Banya súlyosabb, mert mélyebben beágyazódott stigma – és nem csak a nyugati kultúrában. A Gonosz Vén Banya a patriarchális kultúra ősi és tudattalan félelmét testesíti meg a nők halál feletti uralmával kapcsolatban: ő az utálatos boszorkány,³⁶ aki csak saját magával törődik, s megmérgezi, felfalja a fiatalságot. Így aztán az idős nő számára a legbiztonságosabb identitás a Nagymamáé, aki azért él, hogy másokat szeressen, és a kicsinyeket táplálja, ez az elsőszámú motivációja. A Nagymamaság legjobb esetben is csak harmadlagos identitás, megvéd azonban az nyílt üldöztetéstől.³⁷

Polcz következő, a nőiség különböző korainak tükörbe nézéséről szóló anekdotája ugyanakkor megkérdőjelezi, átírni látszik ezt az ön-alárendelő nagymama-paradigmát, és az öregség identitáserősítő, magasfokú önismerettel együtt járó szerepét emeli ki:

Jót neveltünk Annácskával, mikor felolvasta ezt az internetes bölcsességet: A nő, amikor három évesen a tükörbe néz, egy királynőt lát, tizenöt évesen egy rémséget, húszévesen azt látja, hogy túl

33 Chris GILLEARD, Paul HIGGS, *Ageing, Corporeality and Embodiment*, London, Anthem Press, 2013, 80.

34 Uo., 36.

35 El PUTNAM, *Performances of Situated Knowledge in the Ageing Female Body = Ageing Women in Literature and Visual Culture*, i. m., 235–252, 235.

36 Polcz egy helyütt éppenséggel boszorkánynak nevezi magát egy kínos baleset kapcsán: „[a] főszakács meghozta nekem a szarvasvacsorát, és boldogan eszem. Egyszer csak valami furcsa keménységet, csontot érzek a számban: az első négy fogam pillére kiesett. Olyan lettem, mint egy erdei boszorkány. Tiszta szerencse, hogy nem nyeltem le a fogamat. Egyszer még nagy nehezen visszaraktam, de aztán megint leesett. Azután úgy tettem, mintha be lennék csípve, és füt-fát megcsókolok beszélgetés helyett.” (POLCZ, *Nem trappolok tovább*, i. m., 26.); de az *Ideje az öregségnek*-ben is boszorkányhoz hasonlítja fogatlan önmagát (POLCZ, *Ideje az öregségnek*, i. m., 160.).

37 Barbara MACDONALD, Cynthia RICH, *Look Me in the Eye. Old Women, Aging and Ageism*, Duluth, Spinsters Ink Books, 1983, 58.

kövér/túlsovány, túl alacsony/túl magas, a haja túl egyenes/túl göndör, de mégis kimegy az utcára ... ötvenévesen végre saját magát látja, és oda megy, ahova akar... nyolcvanévesen nem nyüglődik a tükörrel, csak felteszi bíbor kalapját és megy, hogy ne vessen a világgal.³⁸

Az idézett internetes bölcsesség persze mélyen szexista abban az értelemben, hogy megerősíti az előző részben már vizsgált szterotípiát, miszerint egy nő (ön)értéke minden életkorában elsősorban saját szépségéhez való viszonyától függ. Ez önmagában nem meglepő, hiszen Polczra egyik szövegében sem jellemzőek a tudatosan feminista vélemények – akár női tudósként, akár írófeleségként –, ugyanakkor öregségét (amíg az debilitáló betegségekkel nem túlterhelt) képes felszabadító tapasztalatként megélni, idézi is Nemes Nagy Ágneszt: „Az öregasszony fölkel, kalapot tesz, cigarettát és újságot vesz.”³⁹

Érdekes módon azonban van egy passzus, mely két Polcz-kötetben is szerepel kissé másként elbeszélve, ahol a tükör-metaphora nem csupán az önéletírás műfaji metaforájaként és az önszemlélés alakzataként, hanem Mészölyvel való házasságának, pontosabban az íróférfi róla alkotott Másik-képékként bukkan fel:

Egyszer Mérei és Miklós beszélgettek, és azt hallom magamról – azóta is gondolkodom ezen –, hogy olyan, mint egy tükör: mindig világosan tükrözi azt, aki elé áll; rálehelsz, és nem látszik a leheleted. Megdöbbszemtem, hogy ezt mondják rólam. Van valami kifejezett zavar a kötődéseimben, ami engem nem elégít ki. Úgy érzem, túl sokat ígérek, és keveset adok.”⁴⁰

Polcz itt a férj halála után, egyedül, végképp a kapcsolat interszjektív tükrének egyik oldalán rekedve, egy immár egyoldalú párbeszédben kísérli meg értelmezni férje róla alkotott (tükör)képét. Akármit is értett a fenti gondolaton Mészöly, jelen esetben a kérdés az, Polcz miért erőteljes önkritikával kommentálja ezt az igen érzékeny megfigyelésről tanúskodó gondolatot, és kizárólag saját diszfunkcionálisként felismert kötődési mintájának bizonyosságaként, egyfajta kudarcaként értelmezi.

A legnépesebb tüköridézet-csoportot képezik azok a jelenetek, ahol Polcz idősödő, beteg testét vizsgálja a tükörben könyörtelen pontossággal. Néhol csak az arcát, illetve az önmagára szegezett tekintet eredendően mesterkéltnémi voltát észleli:

Mert a tükörbe, ha belenéz, tulajdonképpen nem magát látja, hanem azt nézi, hogy rendben van-e a haja. Én még azt is, hogy piros-e az orrom. Egyetlen egyszer láttam magamat igazában a tükörben, amikor a fürdőszobában még földig érő tükör volt, és elgondolkozva eléje léptem. Tudom, olvastam később, hogy az ember a tükör előtt tükör-arcot vág, s én a meztelen arcommal, az elmerült arcommal léptem oda.”⁴¹

Itt egyrészt annak a visszatérő és rejtélyes szorongásának ad hangot, hogy nem piros-e az orra, mintha ez elárulna róla valami szégyenteljeset vagy esendő. A másik szempont, hogy reflektál a

38 POLCZ, *Nem trappolok tovább*, i. m., 51.

39 POLCZ, *Ideje az öregségnek*, i. m., 42.

40 SINGER, i. m., 158.

41 POLCZ, *Ideje az öregségnek*, i. m., 31.

tükörnek, azaz a külvilágnak felmutatott, megkonstruált arc inautentikusságára, ugyanakkor, talán kissé naivan, nem kérdőjelezi meg saját azon képességét, hogy maszkaltanul lépjen a tükör elé. Szintén saját arcáról töpreng a következő jelenetben:

Elfelejtettem, hogy milyen az arcom. Nem láttam egy hónapig. Kértem Gábort, hogy hozza be a kistükröt. Megnézem, úgy öt kilót fogytam. Valamennyit változtam, halványabb és formátlan a szám. Egy nagy gödör lett a nyakam közepén. Mulatok rajta, mert nemrég még fogyni akartam, és bonyolult fogyókúrákat eszeltem ki. Milyen mulatságos, most egyből leröpült rólam, hogy eleinte észre sem vettem. Valahogy nem érzékeli az ember a teste átalakulását, ha annyi baja van. Egyszer úgy magamra néztem mosdás és fürdés közben. Valamit sejtettem, mintha ez más test volna, mint az eddigi. Na persze a sok lila és kék folt, tele van vele a testem, a Heparin miatt a hasam, a karomban a branül helye, meg itt-ott, ahol a mentők megütöttek, vagyis ideoda ütődtem, ahogy küszködtek, húztak, vontak, szállítottak. Az ember valahogy mindent tud magáról, úgy értem a mindent, hogy az apró kis tüneteket, aztán egyszer csak elfelejti.⁴²

Ez a jelenet az arc leírásával kezdődik ugyan, de aztán tekintete, legalábbis képzeletben, lejjebb siklik, s az öregedés, a romlás, a jellegzetes vonások, s ezáltal az identitás elvesztésének tapasztalataira irányul. Ismét megjelenik a súlyprobléma, illetve annak ironikus belátása, hogy minél több és gyakoribb hírt ad magáról a destruálódó test, voltaképpen számára mint e test gazdájának annál kevesebb mindennek az információértéke. A súly kérdése, a hízás miatti lehangoltság a tükörhöz hasonlóan visszatérő nárcisztikus motívum: „[v]an egy nagy tükör az előszobában, és döbbenet nézem magam: egy kövérkés nő vagyok,⁴³ amiért szemrehányást is tesz magának: „[p]edig én írom azt valahol, hogy ne engedd ki, inkább fogyd le.”⁴⁴ – azaz sem testben, sem szellemben nem tud már megfelelni korábbi énje szabványának.

Fokozódik ez a folyamat, amikor már szinte csak a test romlása áll a figyelő én tekintetének középpontjában:

Reggel sikerült a tükör elé tolnom magam, amikor már levetkőzve ültem a tolószékben, és annyira megdöbbenett a testem szétesése, torzulása, puha lötytedtsége. Úgy megdöbbenett, hogy azt gondoltam, ez már a szépség határán van. Amikor a csúnya már annyira csúnya, hogy az már szép. Gondoltam, csináljunk rólam néhány fotót, hogy nézd meg, ez lesz belőled [...] Lehet, hogy hozzáteszünk egy-két képet, amikor fiatal és szép voltam, aztán nézd meg, ilyen a világ, ez lesz az emberből.⁴⁵

Felmerül benne a groteszk testtapasztalat dokumentálásának igénye, ugyanakkor erősödik az elidegenedés, s szinte antropológiai kíváncsisággal tanulmányozza magát, mintegy az utókor okulására. Szégyenérzettel tehát látszólag nem jár ez az önreflexív folyamat, inkább a tudós, a pszichológus

42 POLCZ, *Nem trappolok tovább*, i. m., 83.

43 POLCZ, *Ideje az öregségnek*, i. m., 57.

44 Uo., 33.

45 POLCZ, *Nem trappolok tovább*, i. m., 129.

episztemológiai vágya, semmint a nő nárcisztikus sebesülése beszél ebben a jelenetben, mely szintén az öregedés afirmatív, elfogadó kezelésmódját szemlélteti.

Bitó László írja azonban közös kötetük végén, hogy Polcznak „[v]olt egy kemény maszkja, ami csak nagy néha lazult fel egy kicsit,⁴⁶ azaz a tükör és a maszk arcának, önreflexiójának két meghatározó metaforájaként értelmezhető: míg önmagát kíméletlenül, testileg-lelkileg lemeztelenítve elemzi a tükörben, a külvilág (legyen az Mészöly, Bitó, a barátai, gondozói) azonban rendszeresen belső életének hozzáférhetetlenségéről, nem transzparens jellegéről számolnak be. Végül aztán maga a haldoklás, az agónia fájdalma lesz az a folyamat, ami visszavonhatatlanul eltávolítja ezt az önmaga és mások számára konstruált maszkot/önvédelmi réteget, ahogy Polcz utolsó időszakának beszámolóí és a hozzá közel állók visszaemlékezései is mutatják.

Eutélia és fekete humor

Polcz groteszk, sőt morbid humora részben ezt az önmaga és elidegenedő teste közötti távolságot kísérli meg áthidalni, ugyanakkor komolyan, szinte ünnepélyesem jelenti be eutélia-szándékát, s egyben autopatografikus elbeszélésének motivációját: „[k]edves Barátaim, azért mondom el mindezt, talán büszkeség és önzés is van benne, mert elhatároztam, hogy én megpróbálok szépen meghalni.”⁴⁷ A tragikus és komikus elemek groteszk keveredésének szempontjából a kórházi élmények különösen erőteljesen társulnak a betegségtapasztalattal és az egyre fokozódó kiszolgáltatottság érzésével: „[m]egkértem Gábort, aki bejött reggel is, délután is, hogy hozzon nekem teát. Meg is találta a folyosón, rá volt írva egy óriási edényre, hogy »Végtag« – levette a tetejét, ott volt benne a kanál és a tea.”⁴⁸ Szintén groteszk testélménnyel járó kórházi élmény a következő vécéjelenet: „De hiába, ha mellémegy. És mellémegy. A beteghordó vigasztal, meglátom, majdcsak jobb szagú lesz a vécé. Aztán megkérdezi, szerintem mi a különbség a halál és a vécé között. Kicsit töprengök, nem tudok rájönni. – Semmi! – nyugtat meg. – Ha menni kell, akkor menni kell.”⁴⁹ Az ebben a jelenetben megjelenő fekete humor egyértelműen legfőbb szorongását, a végső testi kiszolgáltatottság, a testhatárok akaratlagos működtetése feletti hatalom elvesztését kíséri. Talán ezek a szöveg legjobban sikerült részei, mikor Polcz egyszerre empatizál saját hanyatló testével és képes azt kívülről szemlélni mint általánosan emberit: „[ö]römmel jelentem, hogy mindaz, amitől annyira félttem, a teljes kiszolgáltatottság, vagy a pelenkázás, nem is olyan nagy dolog. Az ember úgy éli meg, hogy ez a végső megaláztatás, de nem. Attól függ, hogy a környezete hogy viszonyul hozzá.”⁵⁰

Némileg mások az otthoni⁵¹ tér haldoklásfolyamathoz kötődő humorának példái. Az időskori „kiápolás” kapcsán (Polcz több helyütt hivatkozza mint erdélyi kifejezést) érdekes szövegrész, ahol

46 POLCZ, BITÓ, i. m., 162.

47 POLCZ, *Nem trappolok tovább*, i. m., 108.

48 *Uo.*, 76.

49 POLCZ, *Ideje az öregségnek*, i. m., 114.

50 POLCZ, *Nem trappolok tovább*, i. m., 119.

51 A térérzékelés változása mellett külön gondolatmenetet érdemelne Polcz időfogalma: „kezdem átélni, hogy megszűnnek az időnek azok a kategóriái, amelyeket mi határozunk meg a lineáris idővel. Mert abban a pillanatban,

az erdélyi gondozónő alkalmazását majd villámgyors elbocsátást írja le a *Nem trappolok tovább*, ami felveti a gondoskodás válságának biopolitikai kérdését.⁵² Betegségének otthoni szakasza kapcsán továbbá már nem az intézményes kiszolgáltatottság élménye meghatározó, hanem az ismerős dolgoknak idegenné, pszichoanalitikus értelemben vett borzongtatóvá válása:

Mondták azt is, hogy szedjek Avemart. Miklós halálkor is itt volt két dobozzal, nagyon drága. Aztán addig könyörgött Putyi unokatestvérem, hogy elküldtem neki. De meghalt. Nem tudom, ki volt a következő, akinek nem volt pénze, elküldtem neki is, tessék, itt az Avemar, de az is meghalt. Zsuzsi is kérte az édesanyjának, Borikának. Borika is meghalt. Velem is megvétették, aztán kiderült, hogy az én vérképpemmel nem is lehet szedni. Mulatok a halálbiztos gyógymódokon.⁵³

Itt megjelenik egyfajta mágikus, atavisztikus gondolkodásmód, mintha az Avemar halálhírnök-ként jelezne, sőt elő is segítené a meghalást. Emellett azonban nagyon nyíltan beszél félelmeiről is, főleg a testi kiszolgáltatottságtól: „[m]indig eszembe jut, milyen jót neveltünk Gáborral, mikor mondta, hogy ha majd megkérdezik tőle, Polcz Alaine félt-e a haláltól, majd azt mondja, nem a haláltól, hanem a hasmenéstől félt.”⁵⁴ Ahogy nyelvi leleményei is mutatják, mikor például napi sétáját kutyasétáltatásnak,⁵⁵ a szobavécét pedig trónszéknek nevezi,⁵⁶ e humoros, eufemisztikus elnevezések arra is szolgálnak, hogy legalábbis ironikus távolságot teremtsenek a sebezhetőség testtapasztalata és a korábbi énkép szétsodródása között.

Utolsó időszakának egyik központi eleme a koporsószentelés és a ravatallal kapcsolatos rítusok megszervezése, melybe szintén dacos humort csempész:

Ha felállítom, olyan, mint egy oltár. Úgyhogy mindjárt oda is támasztottam a falnak, a ládarészt meg kipróbáltam. Nem igazán kényelmes. Csak úgy férek el benne, ha szépen magam elé teszem a karomat, vagy ha összefonom elől. Nem tudom, hogy melyiket válasszam. Megkértem Gábort, hogy tegye rá a tetejét is. Nem volt rossz. Tettünk bele pokrócot és párnát, hogy kényelmesebb legyen. Belefeküdtem, és úgy éreztem magam a csöndben, a világtól elszigetelve, hogy védve vagyok.⁵⁷

Polcznak, noha hamvasztást szeretne (Ariés mutat rá, hogy a hamvasztás a „testtől való megszabadulás legradikálisabb módja”⁵⁸), mégis kiemelten fontos a koporsó spirituális tere, melyet igyekszik

amikor a kronoszt el kell hagyni, mind a gondolkodásban, mind a történesekben, a kairoszban már nincs múlt és jövő, minden jelen idő.” *Uo.*, 74.

52 Ld. VÁRADI MÓNICA Mária, *Kisfalusi nők a globális gondozási piacon = Migráció alulnézetből*, szerk. Uó, Bp., MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 2018, 122–169.

53 POLCZ, *Nem trappolok tovább*, i. m., 76.

54 *Uo.*, 98.

55 *Uo.*, 43.

56 *Uo.*, 93.

57 *Uo.*, 37.

58 Philippe ARIÉS, *Western Attitudes Towards Death. From the Middle Ages to the Present*, London, Marion Boyars, 1974, 91.

játékosan ki is próbálni, s az *Utolsó mérföldhöz* csatolt fotón látszik az is, hogy szinte infantilis daccal egy paprikajancsi figurát szorongat az álló koporsóban fotózkodva. Gondosan megtervezte öltözékét is, a fehér, a tisztaság és a keleti kultúrákban a halál színét akarja viselni: „Úgy érzem, eljutottam az öregségkönyvem legfontosabb részéig. Ez már nem az öregség elfogadása, hanem készülődés a halálra, az átlépésre. Annácskának megmutattam a dobozba tett halotti ruhám, és kértem is, hogy majd abba öltöztessenek. Földig érő, fehér ruha.”⁵⁹ Azért is ragaszkodik ennyire a saját maga által alkotott és számára fontos személyektől tanult halálritusokhoz, mert nagyon is tisztában van kultúránk higiénikus halálhoz kapcsolódó morális és spirituális válságával:

Mert rájöttem, hogy hiába a szép terv, hogy fölravataloznak, s elvisznek hamvasztani, utána akarok nézni, hogy szabály szerint ez hogy van. Mi van, ha aztán még levetkőztetnek, és ott őriznek a fagyasztóban, aztán tíz perccel a hamvasztás előtt újból felöltöztetnek? Örület, amit az emberiség művel. Ekkor szoktam arra hivatkozni, hogy nincs, és nem is volt a történelem során olyan primitív vagy akár fejlett kultúra, amelyik így bánt volna a holttesttel és a haldoklókkal, mint miénk.⁶⁰

A koporsó materiális-szakraális tere mellett további biztonságot, kapaszkodót jelent számára a *living will*, az élő végrendelet (előzetes rendelkezés egészségügyi ellátás visszautasításáról) jogi, etikai, biopolitikai tere, s az *Ideje az öregségnek* végén teljes terjedelmében szerepel is a teljes, vonatkozó törvényi szöveg, ami szintén felmutatja eutélia-fogalmának aktivista aspektusát.

Amit azonban végül semmilyen térben és semmilyen teststratégiával nem tud kontrollálni, az a fájdalom. Amennyiben „[a] fájdalom nem csupán egy érzés, nem is annyira neurológiai érzékelés, mint a »szenvedés kulturálisan mediált performansa,«⁶¹ Polcz, mint közismert tanatólogus agóniájának nyelvi megformáltsága (majd megformálhatatlansága), különösen revelatív ívet rajzol ki. Egyrészt traumatizáló, közismerten erős nőként éli meg az áttétes csontrákban való haldoklást, s itt érdemes rámutatni, hogy

[m]ég a nők és a férfiak fájdalomérzékelése kapcsán végzett kiterjedt kutatások is (melyek biológiai és pszicho-szociális változókra irányulnak) könnyen megfeleltethetők olyan sztereotípnak, melyek a nőket túlérzékenynek állítják be, mintha az ő fájdalmuk valami módon kevesebb figyelmet érdemelne.⁶²

59 POLCZ, *Nem trapplok tovább*, i. m., 12.

60 *Uo.*, 90. Másutt egyenesen azt írja, a „halálpornóhoz és a vérben tocsogáshoz szoktunk” (*Uo.*, 134.), és büszkén jegyzi meg: „[I]egutóbbi munkám a ravatalozás behozása a kórházakba.” (*Uo.*, 122.) Mivel Polcz a hazai hospice-mozgalom úttörője is volt, érdemes hozzátenni, hogy „a hospice szó – a kórházhoz (hospital) hasonlóan – a hospitalitás vezető kolostori értékében gyökerezik, ahol mindenkit befogadtak, akinek szüksége volt rá. Rokontható vele a *hospitium* is, a középkori kolostorok azon része, ahol a betegekről, a szegényekről és az utazókról gondoskodtak” Jeffrey P. BISHOP, *The Anticipatory Corpse. Medicine, Power, and the Care of the Dying*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2011, 255.

61 James AHO, Kevin AHO, *Body Matters. A Phenomenology of Sickness, Disease, and Illness*, Plymouth, Lexington, 2009, 108.

62 David B. MORRIS, *Eros and Illness*, Cambridge, Harvard University Press, 2017, 182.

Másrészt tanatológusként el is várja magától, hogy képes legyen túrni a fájdalmat, megőrizni kristály-énjét:

Megtaláltam, mi van a szétesett tudat mélyén. Kristály-ének nevezem ezt a létező valamit, amelyet keleten jobban ismernek, sokféle elnevezéssel. Hiszem azt, hogy a haldokló, a kómában lévő, az elmebeteg esetében is mindig marad az ének egy része, ami sérthetetlen, és tudja, hogy mi történt vele, sőt, néha tudja, érzi azt is, hogy mi lesz.⁶³

Ira Byock szerint manapság a betegek úgynevezett betegségterhe, azaz krónikus fájdalmaik, a kezeléseik mellékhatásainak összessége nagyobb, mint korábban bármikor, így „betegebben halnak meg, mint valaha,”⁶⁴ s ez komoly kérdéseket vet fel az életvégi kezelésekkal kapcsolatban. Polcz eleinte még leírja, hogyan hatnak a fájdalomcsillapítók: „[a]ztán annyi szteroidinjekciót és gyógyszert kaptam, hogy kezd leesni rólam a fájdalom.”⁶⁵ Ahogy rosszabbodik az állapota, egyre többször használja a „csillagokat látok”-kifejezés változatait ennek megragadására: „[n]yilván a tiltakozás, keserűség fázisában vagyok. Igen, jön a fájdalomáttörés, ha nem mozgatom a lábam, kialakul a kontraktúra, ha mozdítom, akkor rám szakad a csillagos ég – csillagok nélkül.”⁶⁶ Végül kimondja: „[a] legutolsó megaláztatást is el kell fogadnom: azt, hogy rosszul bírom a fájdalmat.”⁶⁷ Megfogalmazza azt az ellentmondást is, mely korábbi véleményei és jelenbéli agóniája között áll fenn: „[I]átod, egész életemben azt tanítottam, hogy aki meg akar halni, az meghal. Erre itt vagyok én, és nem tudok meghalni.”⁶⁸ Végül odáig fokozódik ez az önellentmondás, hogy szemrehányást tesz Bitó Lászlónak, akivel végig nem értettek egyet az eutanázia⁶⁹ és az eutélia kérdésben: „[I]ehet, hogy rossz megoldás, ennek ellenére ismét fölvetem: beadnád nekem? Megmondom őszintén, ebből a szempontból csalódtam benned. Azt vártam, hogy beadod, akkor is, ha téged veszély fenyeget.”⁷⁰ Bishop megkülönböztet érzelmi, lelki, társadalmi és spirituális fájdalmat, ezek összessége a totális

63 SINGER, i. m., 72.

64 Ira BYOCK, M.D., *The Best Care Possible. A Physician's Quest to Transform Care Through the End of Life*, Gale Cengage Learning, 2012, 14.

65 POLCZ, *Nem trapplok tovább*, i. m., 18. A latin *pallio* ige azt jelenti, elrejtteni vagy elkendőzni valamit; a palliatív kezelést tehát sokáig a tünetek elfedéseként értelmezték, valódi fiziológiai okuk megszüntetése nélkül, a palliatív osztályok pedig az intenzív osztályok ellenpontjaként jöttek létre. BISHOP, i. m., 257–258.

66 *Uo.*, 93.

67 *Uo.*, 89. Bitó László erről így ír: „[u]talt rá az utolsó időkben, hogy megváltoztatta a nézeteit a fájdalomról, de nem mondta ki, hogy rosszul hitte, megússza elviselhetetlen fájdalmak nélkül. Krisztina [Dr. Tóth Krisztina orvos] egyetértett velem. Azt mondta, persze, gondolhatja úgy az ember, hogy ki fogja bírni a fájdalmakat, de ebben a helyzetben már nem fájdalomról beszélünk, hanem egy totális fájdalom-szindrómáról, így a fájdalom szót ki lehet cserélni szenvedésre.” POLCZ, BITÓ, i. m., 163.

68 SINGER, i. m., 165.

69 Az önkéntes (voluntary), a nem-önkéntes (non-voluntary), az önkéntelen (involuntary), az aktív és a passzív eutanázia fogalmai kapcsán ld. Craig PATERSON, *Assisted Suicide and Euthanasia. A Natural Law Ethics Approach*, Ashgate, 2008.

70 POLCZ, BITÓ, i. m., 63.

fájdalom állapota,⁷¹ melyet Polcz is kénytelen megtapasztalni, ám az öregségek könyvek legfőbb paradoxona összességében éppen az, hogy a saját halál leírása lehetetlen: a folyamatos hozzá való közeledés ellenére az exitus tapasztalata nem hozzáférhető.

A latin *curo* igéből származik az angol nyelvben mind a *care* (gondoskodás), mind pedig a *cure* (gyógyítás) szó, a középkori európai kultúrában pedig megkülönböztették a *cura corporis*, azaz a test gondozásának fogalmát, mely az orvos feladata volt, a *cura animae*-től, a lélek ápolásától, mely viszont az egyház fennhatósága alá tartozott. Ily módon megalapozott meglátásnak tűnik, hogy a nyugati kultúra betegségfogalmát meghatározó paradoxonként „[a] gondoskodást és a gyógyítást az orvostudomány választja el egymástól.”⁷² Polcz tudatos fókusza ugyan minden itt vizsgált szövegében inkább a betegségre, nem a gondoskodásra irányul, mégis meghatározó az a mondattöredék, amit egy helyütt Mészöly Miklóstól idéz: „tőled tanultam a karitást és az aszkézist.”⁷³ Férje tehát nem az éroszt nevezi meg a kettejüket elsősorban összekötő szeretetformaként, hanem a caritasnak a felebarátra irányuló etikai dimenzióját és a részben öngondoskodásként, önkontrollként értelmezhető aszkézist. Mind a nyugati kultúra patológiatörténetének, mind Polcz Elaine személyes életútjának tükrében úgy tűnik tehát, hogy életművének legmaradandóbb vonása a Másikról való gondoskodás és a Saját szenvedés, az orvoslás és a spiritualitás, a (túl)élés és a meghalás összekapcsolása, azaz a modernitás kultúráját egyre inkább megbénító haláltagadással való szembesítés és hídteremtés az elmúlástapasztalat lelki, tudományos és személyes diskurzusai között.

Miközben a késő-modernség poszt-tradicionális társadalmában élünk, ahol minden életszakaszban nyomasztó teherként nehezedik az állampolgárra és fogyasztóra (majd pedig a páciensre) az individualizáció, a saját „életstílus” személyes szabadságként eladott kényszere,⁷⁴ egyre nyilvánvalóbb az élet sarokpontjaihoz köthető rítushiány romboló hatása, s az elmúlt másfél év talán minden korábbinál nyilvánvalóbbá tette e zajló krízis jelentőségét. Mindenkinek a saját halálát kell hálnia, ugyanakkor a meghalás elsajátításának történelmi időn és téren átívelő része a mások eltávolozásából való együttérző részesülés, Lapis József szavaival: „[a] (saját) halandóság megalkotása döntően a másikkal mint halandóval történő találkozás következménye.”⁷⁵ A *Nem trappolok tovább* zárlatában Polcz azt mondja: „[n]éha a kozmoszba úgy belesimulok ...”,⁷⁶ s ez a mondat, bár gyanúsán szép, fél-irodalmi feloldást sugall, magába is foglalja a Polcz Elaine öregségek könyveit lényegileg meghatározó kétlakiságot irodalom és tudomány, élet és halál, egyéni és a kollektív között.

71 BISHOP, i. m., 253. Cicely Saunders szerint a totális fájdalom (total pain) a haldoklás leplezetlen fájdalma, mely totális gondozást (total care) igényel: így jött létre a palliatív kezelés fogalma (*Uo.*, 254.), melynek végső formája maga a halálba segítés.

72 *Uo.*, 256.

73 SINGER, i. m., 64.

74 BAARS, i. m., 31.

75 LAPIS József, *Az elmúlás poétikája – A haláltapasztalat esztétikai közvetítettsége a két világháború közötti magyar költészetben*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 18.

76 POLCZ, *Nem trappolok tovább*, i. m., 131.

